

А. КАЩЕНКО

НАД КОДАЦЬКИМ
ПОРОГОМ

ПРО ГЕТЬМАНА ІВАНА СУЛИМУ

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ГОВЕРЛЯ"

НЮ ЙОРК

1955

А. КАЩЕНКО

НАД КОДАЦЬКИМ ПОРОГОМ

ПРО ГЕТЬМАНА ІВАНА СУЛИМУ

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ГОВЕРЛЯ"
НЬО ЙОРК

1955

I.

Ще до Богдана Хмельницького, а саме року 1635, був на запорожській Січі за кошового отамана Іван Сулима.

За своїх молодих літ Сулима придбав собі великого войовничого хисту й завзяття, бо козакував саме під час славних походів гетьмана Сагайдачного. З Сагайдачним Сулима й Кафу турецьку в Криму здобував, і Трапезонт за Чорним морем аж двічі руйнував, і околиці Царьгороду вогнем випалював, та тільки під час одного з морських походів, коли запорожські чайки викинуло хуртовиною на турецькі береги, він попався туркам у бранці.

Зрадівши, що захопили свого лютого ворога, турки віддали Сулиму на одну з військових галер, котру він, разом з іншими невольниками, і повинен був ганяти з одного моря на друге, прикутий ланцюгами до лави й до гребки. Чимало літ пробув Сулима у такій тяжкій неволі і можливо, що не визволився б з неї довіку; коли б галера, на котрій він плавав, не взяла участи в морському бої з італійцями у Середземному морі біля грецьких берегів. Під час того бою, коли на турецькій галері зчинилася пальба й галас, а невольники лишилися без догляду, Сулимі пощастило розбити на своїх кайданах замка, а вночі, коли турецька галера знову плила по морю, доглядачі ж поснули — він скинув свої кайдани й, підлізши нишком до галерського ключника, заколов його сонного та, одібравши ключі, одімкнув усіх товаришів-невольників. Одімкнуті невольники, узброївшись, декого з турків повбивали, а 300 душ взяли в бранці таї попливли до італійських берегів.

Нарешті Сулима прибув у землю, що була тоді під владою римського папи, і подарував йому захоплену турецьку галеру, а разом із нею 300 турків-бранців. Оповідання про цю подію розійшлися по всьому світу, і ймення Івана Сулими вєлавилося всюди.

Поки Сулима пробував у неволі, на Україні козаки з гетьманом Сагайдачним ходили під Хотин рятувати польське військо, що було оточене там величезною турецькою силою, і хоч гетьмана Сагайдачного там поранено, а проте козаки поляків таки визволили й примусили султана замиритися.

Недобре поляки оддячили козакам за те, що вони врятували їх під Хотином. Налякані силою козаків, вони почали після того всякі утиски козакам чинити, а перш за все завели реєстр козаків на 6000 душ, і хто не вєкочив у той реєстр, за тим вони не визнавали ніяких прав ні на ґрунти та иншу власність, ні навіть на вільне життя, і намагалися всіх козаків-виписчиків, себ-то виписаних з реєстру, повернути в панських хлопів.

Повернувшись на Україну й довідавшись про ті утиски на козаків та про поневолення польськими панами українських селян, Сулима не дивився вже на поляків, як на своїх братів, і почав міркувати про те, як би визволити од них свій рідний край — Україну.

Незадовго до того, як стати Сулимі кошовим отаманом, поляки почали будувати на запорожській землі, біля Дніпра, над Кодацьким порогом, міцну фортецю, маючи на думці одрізнити Запорожжя від України та перешкаджати поневоленому українському народові тікати од панів на Січ, а запорожцям виходити з Січі на Україну та нагадувати нещасним братам про те, що на світі існує воля.

Будування Кодаку було нестерпучою образою й шкодою запорожцям. Доводилося або скоритися полякам і поволі вмерти без єднання з рідним краєм, або битися з поляками на смерть. Сулима, як тільки став на Січі кошовим, зважився на останнє.

Перш за все він поїхав з побратимом Павлюком власними очима подивитись, що робиться в Кодаку. По-

братами застали там кілька тисяч зігнаних з України грабарів, що під орудою французького інженера Боплана копали шанці та насипали стіни й багги; понавколо ж Кодаку стояли табором кілька полків польського війська.

Сулима зрозумів, що військо тут на те, щоб запорожцям не кортіло розігнати грабарів, і він сказав Бурляєві:

— Нехай вражі ляхи будують, поки їхня сила, а тільки не буду я козаком, коли не зруйную оту паскудну їхню будівлю!

Запорожський кошовий знав, що як зруйнувати Кодак, то доведеться воювати з Польщею, бо вона того не подарувала б, а щоб воювати з такою силою, якою була під ті часи Польща, треба було мати велике й добре узброєне військо; щоб добути ж зброю й коней та прохарчити військо, треба було грошей. От і надумав Сулима перше, ніж воювати з Польщею, йти морем на пишний у ті часи турецький город Азов та здобути у ньому срібла й золота та всяких скарбів.

Надумавши так, кошовий скликав запорожців на раду:

— А що, панове товариство, славне військо запорожське! — говорив він. Чи немає таких, що поодлежували вже по курінях свої боки молодецькі? Як є такі, то виходьте: підемо зо мною Чорним морем погуляти, та запалимо люльки аж у Азові турецькому!

Козацтво радісно одгукнулося на заклик кошового:

— А чого нам справді нидіти у Січі та товариський хліб дурно переводити? Веди нас, батьку!... Чи не допоможе нам Милосердний хоч небагато бідних невольників до рідної України та до дрібних діточок повернути!

Застукотіли в Великому Лузі сокири, і запорожці почали лагодити та конопатити великі чайки. Увесь берег Дніпра біля Січі скидався тепер на мурашник, а од вареного дьогтю та конопатки понад усією річкою слався пахучий сивий дим.

Минуло тільки два тижні, а вже готові до походу у море півсотні добрих чайок.

Передав Сулима Січ наказному отаманові та одного ранку, забравши на чайки дві з половиною тисячі товариства, зійшов на чердак найбільшої чайки, щоб оглянути все військо.

Величня й могутня була постать запорожського ватажка. Засмалене вітрами обличчя з великими блискучими очима та пишними над ними бровами одбивало завзяттям; довгі вуса й сивий оселедець скрапали те обличчя ознаками досвіду й спокою, а срібна булава, що блищала в його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорожського кошового отамана.

Упевнившись, що все впорядковано добре, кошовий зняв шапку й перехрестився на схід сонця... А на сході, за Дніпром саме вставало сонечко й грало рожевим промінням по рівній, як скло, пелені Дніпра, звеселяючи своїм сяйвом розлогі, вкриті зеленими плавнями, береги широкої річки.

Перехрестився отаман, і всі козаки слідом за ним скидали шапки та хрестились, посилаючи рідній Україні своє останнє привітання...

Надівши шапку, кошовий махнув булавою, і вмить сотні весел, ударивши в прозорі хвилі річки, заблищали срібною сльозою, а блискуча пелена Дніпра скаламутилася водокрутнями.

Козацькі чайки рушили од Січі й розбіглися од Микитиноного рогу аж до плавні, вкривши широкий Дніпро червоними запорожськими жупанами.

Увесь день пливли козаки поміж зеленими плавнями, втішаючись веселою красою рідної річки. Обабіч козаків, берегами верби та явори купали в Дніпрі свої гнучкі та зелені віти; протоками коливалися од вітру та шпелестіли очерета; по озерах табуни лебедів ячали та дикі гуси ґерґотали; у гущавині плавні співоче птаство піснями захдидлося, горлиці буркотіли та зозулі віщували; незграбні ж білі баби всі коси Дніпрові обсіли, жовтий пісок своїм білим пір'ям, мов снігом, припорошили... Дивляться запорожці на свій рідний Великий Луг — не надивляться, слухають — не наслухаються...

На другий день козаки запливли вже в татарські береги, а на третій день над вечір отаман завернув своїм байдаком з Дніпра в протоку, рясно вкриту очеретом, і зібрав там докупи всі чайки.

— Оце прибули ми, панове брати, до Тавані острову, що на ньому бусурманський Аслан город стоїть. Тут вражі турки перетяли Дніпро залізними ланцюгами, щоб нас у Чорне море не пускати та не дати нам братів своїх з неволі визволяти. Тільки ви, діти мої, славне лицарство запорожське, на те не вважайте, а високі верби та явори сокирами рубайте, у тороки аж у три ряди в'яжіть та на воду пускайте!

Разом узялися козаки до роботи, а як уже добре смерклося, виїхали знов у Дніпро і наблизились до Тавані.

Діждавши вище города Аслана, під захистом верб, поки зійшов місяць, козаки пустили тороки за водою й скоро почули, як брязчали, увірвавшись і поринаючи на дно, залізні ланцюги.

Почули й турки, що брязчать ланцюги, і почали з Аслан-городу з гармат палити в тороки, гадаючи, що то козацькі чайки, а козаки сиділи собі любенько в своїх легких човнах вище Аслан-городу, люльки курили та з бусурманів глузували, дожидаючи, поки тим обридне стріляти.

Нарешті в Аслан-городі потишилося, і понад Дніпром уже не чути було гучних вибухів гармат. Втішаючись думкою, що потопили козаків, турки пішли спати. Темрява ночі густо сповила Дніпро, тільки зірки веселим натовпом заглядали з неба в річку та грали на її хвилях своїм промінням.

— Рушаймо . . . — тихо сказав Сулима. І нечутно, мов таємні примари, посунулися козацькі чайки Дніпром униз, до Великого лиману.

Через два дні козаки минули Прогної та, наблизившись над вечір до Очакова, нагляділи біля нього шість турецьких галер. Усім дуже кортіло зчепитися з тими галерами, але кошовий отаман не згодився на те, бо не хотів виявляти себе туркам, і як тільки місяць пірнув

у хвилі Лиману, увесь табун запорожських чайок нечутно обминув турецькі галери й башти Очакова.

Поки почало світати, козаки були вже далеко за Очаковом.

З моря вставала рожева зоря, розмальовуючи його безкраю просторінь привабливими кольорами, немов простилаючи перед козацькими чайками рожевий, сріблом гаптований килим. Згодом золоте сонце, не виникши ще з моря, послало свій промінь під небо на білі хмарки й затопило їх рожевим кольором з золотими розводами. Весело глянули ті хмарки в блакитне море, як у дзеркало . . . і не можна було пізнати тепер, де море, а де небо . . . Нарешті з морської пелени виникло й саме сонечко та заграло по вершках рухливих хвиль щирим золотом. Разом із сонцем прокинулося й море і заграло дрібною хвилею. З півночі подихнув вітрець і, понадимавши на чайках вітрила, погнав їх туди, куди направляли керманічі — на схід сонця.

Що далі хвиля більшала . . . Проте козаки були байдужі до хвилі. Не первина їм у море ходити — вони курили люльки та завели пісні про Сагайдачного та про Самійла Кішку.

Отаманський байдак ішов по середині, а на ньому з прапорів було нап'ято гасло, щоб усі чайки купи держалися: щоб передні не одпливали далеко та не кидали задніх, бо під час походів траплялось таке лихо, що розбурхане море пороскидає козацькі чайки так, що потім отаман і не збере всіх . . . От і горнутья тепер усі чайки до отаманської, мов діти до матері.

Пливуть козаки й день, і два, і тиждень . . . Тільки небо блакитне бачуть та безкрає море, що з небом на обрії сполучилося. Геть далеко за морем обминув Сулима кримські городи Козлов та Ахтіяр, щоб бусурмани не побачили, в який бік попливли козаки. Тільки через тиждень, далеко на півночі, виявилися козакам у блакиті неба кримські гори Бабуган та Чатир-Даг.

Ще минуло два дні, і козаки пливли вже повз Кафу, що її сімнадцять років до того зруйнував славний гетьман Сагайдачний.

Над вечір того дня Сулима побачив, що з моря назустріч козакам, виривають вітрила турецької галери. Щоб не виявлять себе, кошовий поставив чайки так, щоб од галери вони ховалися у сльві вечірнього сонця.

Галера, осяяна останнім промінням червоного сонця, посувалася поволі, приваблюючи козаків до себе. Нарешті сонце пірнуло в хвилі, і над морем почала осідати темрява.

— А ну, діти . . . — гукнув Сулима, — руйнайте тепер просто на галеру, а що робити далі — сами знаєте!

Ледве чутно дзюрчить вода поперед великої турецької галери. У три ряди сидять на галері, на великих гребках, невольники, прикуті до лавок ланцюгами, а поміж невольниками турки похожують і б'ють нещасних терниною та червоною таволгою. Стогнуть невольники з тяжкої муки і тужать, згадуючи свою рідну Україну . . . Не бути їм уже на волі і не бачити ні рідних осель своїх, ні жінок любих, ні діточок дрібненьких.

Аж ось козацькі чайки вже оточують галеру тісним колом, а запорожці направляють на вартових мушкети та залізними гаками зачіпають галеру за чердак. Випало враз кілька сот мушкетів, і турецькі вартові попадали додолу.

На галері збився галас, і перелякані турки вибігли на чердак: проте й козаки вже були там і зчепилися з ворогами в кривавій січі. Пальба, галас, брязкіт зброї й крик одчаю — все збилося в скаженому гармидері . . . А невольники, почувши пальбу й відомий гомін січі, вже догадалися, що сталося те, про що вони тільки ввісні мріяли: що прийшла до них бажана воля . . . Проминулися тоді їхні замордовані душі, і почали вони бити й рвати на собі кайдани.

Небагато минуло часу, а вже немає кого козакам на галері рубати.

Розбивайте невольникам кайдани, — гукнув Сулима; — роздавайте їм турецьку зброю та беріть по байдаках, а галеру пускайте на дно!

Застукотіли сокири, прорубуючи у галері дно, і великий корабель, коливаючись, почав поринати в

воду. Тільки й зняли з нього козаки скарбничку та найбільше коштовні речі.

— Добре, діти! . . . весело говорив кошовий, поглядаючи, як безодня поглинула галеру. — Тепер запалимо люльки тай далі.

Попливли козаки далі, до Тамані, аж тут трапилася їм пригода: подув великий вітер од схід-сонця і два тижні не давав байдакам ходу. Хоч козаки й громадили на всі гребки, а великі хвилі заливали чайки водою й одкидали їх назад, мов трісочки.

Довелося запорожцям тяжко бідувати, бо по деяких чайках не вистачило вже солодкої води, і коли б не пішов, на щастя козаків, великий дощ та не налив у байдаки води, то, мабуть, багато з товариства не побачили б уже своєї рідної України.

Нарешті стомлені козаки добилися до Тамані та, заїхавши у вкриті очеретами гирла річки Кубані, стали там на одпочинок. Тільки через три дні, набравши там повні кухви солодкої води, козаки рушили на північ ув Азовське море.

Через два тижні, після всяких пригод, прибули запорожці до річки Дону. Заховавши там у гирлах річки всі чайки, Сулима одним байдаком, ховаючись поміж очеретами, поїхав обдивитись, чи в біля Азова турецькі галери, та де саме стоять; коли ж сонце сіло, і він обміркував уже, як ударити на ворожий город, то рушив з усім військом до Азову.

— Ну, діти, поділяйтеся тепер на три війська, — наказував кошовий полковникам та курінним отаманам. — Першому військові з Бурляєм — турецькі галери топити, з другим сам піду бусурманів рубати та у замок усіх яничар заганяти, третьому, з Павлюком — невольників по льохах шукати та на світ Божий випускати! . . .

Вдарили козаки одночасно й на галери й на місто, і до півночі на березі зайнялися бочарні, у місті запалав базар, а на річці понялися вогнем галери. Високо під небо піднялося над Азовом полум'я і, загравши на хмарах, одбилося по протоках та затоках Дону.

Рубалися козаки з бусурманами по галерах, рубалися й у місті, а тут ще вибігли на них яничари з Азовського замку.

Та Сулима того тільки й ждав: він поставив запорожців у три лави, одна за одною і, вихопивши з пихов шаблю, гукнув:

— За братів наших! за бідних невольників!

— Кара бусурманам! — розляглося по лавах запорожців і, мов вихор, набігли вони на яничарів.

Несподіванка козацького наскоку та велика пожежа в місті отруїли жахом турецьке військо і, не встоявши проти запорожців, вони почали тікати назад до замкової брами.

А в місті тим часом завзятий Павлюк з своєю ватагою господарює: добро турецьке забирає, — невольників на білий світ випускає...

Були поміж невольниками люде й з України й з Московщини. Були такі, що тільки рік або два в неволі пробули, молоді ще парубки й дівчата, а були такі, що вже й постаріли в неволі, позаростали бородами й забули вже про рідну країну й думати. З великої радости та з хвилювання невольники плакали, неначе малі діти, та, обнімаючи козаків, розпитували про те, що діялося на Україні. Було тут і такого, що знаходили козаки своїх батьків — невольників, а чоловіки — жінок, молоді — своїх наречених... Скрізь було чути вигуки, поцілунки та радісні сльози.

Багато сеї ночі в Азові полягло бусурманів; чимало й живих, покинувши свої хати, аж до річки Каяли повтікало. Всю ніч ув Азові хазяйнували запорожці, а ранком, постягавши з недогорілих турецьких галер гармати, почали з них замок та браму розбивати.

Налякалися турки й прислали кошовому повну кухву золота, аби тільки він замку не добував та турецькому султанові ганьби не робив. Щоб не драгувати султана, Сулима справді згодився взяти окуп, але з умовою, щоб турки випустили на волю й тих невольників, що були в замку, а щоб не було зради, послав він

до замку Павлюка з товаришами оглядіти по замку всі льохи й будинки та забрати всіх невольників.

Павлюк добре знав турецьку й татарську мову. Йому легко було розбалакатись з бусурманами, і він привів з замку ще тисячу невольників та приніс багато подарунків кошовому, курінним отаманам і всьому козацтву.

— Тепер, діти, знову на три війська поділяйтесь! — сказав кошовий до козаків. — Перше військо нехай п'є та гуляє, друге — замкової брами доглядає, щоб турки свого слова не зламали та на нас несподівано не вдарили, а третє — нехай невольників узброює, бо буде їм далеко та небезпечна дорога.

Поховавши з великою честю й пальбою з мушкетів товаришів, що віддали життя за братів своїх, козаки ще три дні гостювали в Азові, поки всі по черзі добре одгуляли, а тим часом Сулима зігнав до Азову більше, як півсотні, дубів і, узброївши турецькою зброєю всіх невольників, хто здатний був до бою, поділив усіх по тих човнах.

Облагодивши все до походу, Сулима на четверту ніч з усіма козаками й невольниками рушив ув Азовське море й через три дні прибув до річки Кальміусу. Та річка належала до запорожських вольностей, але була далеко від Січі, і через те понад нею часто ходили татари, випасуючи тут свої табуни й отари.

Тут, на березі річки, Сулима зібрав усіх невольників.

— Тепер, брати мої, їдьте дубами Кальміусом за річку Серезню, а після того, кому треба в Московщину — перетягайте човни на Торець, а кому на Україну — перетягайтесь на Вовчі Води; далі ж легко попливете за водою в Самарь-річку та в Дніпро. Чи з вас хто бував по цих річках?

Багато невольників одповіло, що вони сами січовики й усі запорожські степи та річки добре знають.

— Ну, от і добре, — казав Сулима, — зброю маєте, і як що перепинятимуть вас на Кальміусі татари, то зброєю оборонитесь. Харчів хоч і небагато у вас, так зате у Кальміусі є багато риби, а берегами по терниках

багато є звіря... Господь вам допоможе і виведе на тихі води, на ясні зорі, на рідну Україну: Обірайте собі за отамана, кого самі знаєте, тай рушайте з Богом!

Зараз невольники стали в коло й обрали собі за отамана статечного козака Шпака, що десять років був на Січі запорожській та п'ятнадцять років пробував у турецькій неволі. Шпак почав порядкувати своїми човнами, і через кілька день, наловивши риби, рушив річкою на північ; кошовий же з своїми козаками, дждавши біля Кальміусу східного вітру, рушив знову до Тамані, а далі у Чорне море.

Чимало минуло часу, поки козаки об'їхали Крим та наблизилися до острова Тендри та до Очакова. Проте Сулима ще не хотів повертатися до Січі. Хоч і велика була в нього здобич, а проте він мав думку наскочити за одним разом ще й на Дунайські турецькі городи. Щоб забезпечити ж собі вороття до Дніпра, він зважив за краще попереду напасти на ті турецькі галери, що були біля Очакова, і попалити їх.

— Як будемо ми, панове брати, на дунайські городи бити, — звернувся кошовий до козаків, — так турецькі галери зпід Очакова ззаду нас набіжать; ліпше ж ми вчинимо, як зараз їх попалимо, бо тоді безпечно з Дунаю до Дніпра повернемось!

Після півночі під Очаковом зчинився великий бій козаків з турками. Не встигли бусурмани й гармат набити, а вже вогнем понялися їхні галери. За півгодини полум'ям охопило щогли й вітрила великих кораблів і понесло вітром блискучі іскри далеко понад морем.

— Добре, діти! Славно обсмалили туркам піря! — гукав Сулима, любуючи, як турецькі яничари, рятуючись з охоплених полум'ям галер, кидалися у морську безодню.

Минуло дві години, і ворожі кораблі разом з своїми важкими гарматами осіли у воду тай пірнули на дно.

— От тепер і на Дунай безпечно!

— На Дунай! — загукало товариство. — Кара бусурманам!

Запалали вогнем у Дунайських гирлах Кілія й Смайлів, а біля Дністровського лиману — Білгород. Забрали скрізь козаки велику здобич і визволили ще кілька тисяч невольників.

По Дунайських городах між невольниками знайшлися не самі тільки українці, а ще волохи, угорці, поляки й німці. Всіх їх Сулима набрав на турецькі рибальські човни і прилучив до військових чайок.

З Дунаю козаки без перешкод вернулися повз Очаков до Великого лиману, а далі увійшли й у рідний Дніпро, оздоблений зеленими плавнями.

II.

Поки Сулима ходив з низовими запорожськими козаками у Чорне море, Кодацька фортеця була вибудована, і коронний польський гетьман Конецьпольський, запеклий ворог козацької волі, прибув у Кодак з польськими панамі й військом і справив у новій фортеці бучний бенкет, а після бенкету прикликав до себе старшину покірних йому реєстрових козаків і повів її разом з польськими панамі оглядати замчище, глузливо похваляючись козакам у вічі, що тепер, мовляв, козацькій сваволі прийшов край.

І справді, француз Боплан приклав тут всього свого досвіду, щоб зробити Кодак неборимою фортецею: глибокі, як провалля, були круг Кодаку рівчаки; мов добрі скирти, були за рівчаками вали, а по тих валах ще була висока, дубова засіка з вікнами й дірками задля гармат та рушниць. Брама в Кодаку була тільки одна й та дуже міцна, залізом кована, а обабіч брами стояли дві башти, збиті з міцних дубових кряжів. Зі сходу й з півдня фортецю захищали кручі Дніпра, з півночі глибокі байраки, з заходу ж був рівний степ, що на ньому можна було далеко бачити ворогів, і з цього боку фортеця мала найглибші рівчаки, найвищі вали і найбільше по стінах гармат.

Слідкуючи за Конецьпольським, козацька старшина похмуро поглядала на міцну, небориму будівлю та на

великі гармати фортеці, пригадуючи славні часи Самійла Кішки та Сагайдачного, за яких поляки не насліді б збудувати на козацькій землі фортецю, козакам на безголовя. Тільки один сотник, Богдан Хмельницький, оглядаючи замок, не засмутився з похвальби Конецьпольського, а навіть засміявся.

— Ти чому смівся? — здивовано й гнівно спитав Конецьпольський.

— Тому, ясновельможний гетьмане, — одповів Хмельницький, — що, на мою думку, все те, що людина може збудувати, людина може й зруйнувати!

Конецьпольський зрозумів, що Хмельницький глузує з його похвальби й, розлютований, хотів покарати за те козацького сотника, і тільки, зваживши на заступництво Боєлана, скоро вгамувався.

Не минуло після бенкету Конецьпольського в Кодакі й кількох місяців, як Січ запорожська шуміла й хвилювалася, мов розбурхане море . . . То повернувся до Січі з своїм військом Сулима й узявся тепер здійснювати своє давнє бажання: зруйнувати Кодак і йти війною на поляків.

— Неправда панує на Україні! — говорив на раді кошовий. — Реєстрових козаків усе зменшують, тай тих пани за гайдуків собі мають і примушують допомагати їм наших братів у ярмо запрягати. Нас, запорожців, не визнають за козаків, і як тільки хто піде з Січі на Україну, зараз того пани собі в підданці беруть, церкви православні на уніятські повертають і до унії людей наших утискають примушують. Та ще мало полякам і тіві неправди, так намислили вони винищити нас, запорожських козаків, і для того збудували на нашій одвічній землі, над Кодацьким порогом, велике замчище, і як тільки Дніпром плывуть до нас з України люде, вони перепиняють їх біля порогу й калічать, а часом просто потопляють човни з людьми, стріляючи з гармат. Чи не час нам, панове брати, нагадати полякам, що козаки вмють не тільки боронити їх, але й за честь і права свої стати?

Січовий майдан загомонів і захвилювався... Гомін що далі більшав, перекочувався од краю до краю майдану, мов грім, і нарешті склався в голосні вигуки:

— Веди нас, батьку! Покажемо ляхам, що й ми маємо шаблі. Віддячимо за всі кривди!

— За Гетьмана нехай буде Сулима, як був Сагайдачний!

Скоро вся рада, як один чоловік, гукала:

— Сулиму! Сулиму за гетьмана!

Ті голосні вигуки розлягалися понад Дніпром і навіть у зеленій плавні одбилися луною:

— Сулиму! Сулиму за гетьмана!

Сулима спершу одмовлявся, а далі кланявся товариству, дякував і того ж дня оповістив похід на Україну. Через два тижні новообраний гетьман повів запорожське військо на Кодак. Бурляй з тисячою козаків плив Дніпром, а Сулима з двома тисячами йшов степом до того місця, де річка Сура впала в Дніпро. Там обидва війська сполучилися, і Сулима, лишивши козаків у діброві, сам з курінними отаманами пішов оглядати Кодак. З Гострої могили він уже добре розглядив башти й вали Кодацького замчища й зрозумів, що з степу неможливо наблизитися до нього непомітно, а треба підходити з одного боку глибоким байраком, а з другого попід скелями Дніпра.

Як смерклося, Сулима з курінними отаманами обійшов байраком та скелями понавколо всього Кодаку, обдивився всі лощинки й усі скелі, щоб товариші знали, як підходити поночі до окопів, і умовився з курінними, де якому куріню бути під час штурму.

Повернувшись ранком до війська, Сулима загадав козакам робити драбини та рубати чагарники й гілля дерев, щоб вязати з того вязки; над вечір же, коли у кожного козака була за плечима вязка хмизу, а на всяку півсотню козаків була драбина, все військо рушило до ворожої фортеці.

У Кодаку стояв полк жовнірів під командою француза, полковника Маріона. Жовніри там нудилися. Вони не любили полковника чужинця й ремствували на

Конецьпольського, що поставив їх посеред порожніх степів.

На землю впала темна ніч. Зірки ховалися за хмарами. Вітер тягнув зза Дніпра, завиваючи голодним звірем по надбережних скелях. Глибоко під горою, розбиваючи собі груди об гострі скелі, старий Дніпро голосно стогнав і ревів зпересердя на кинуту упоперек його шляху перепону, допомагаючи гудінням свого порогу козакам нечутно облягти ворожу фортецю.

Військо польське вже спало. Спав і полковник — чужинець, нічого не відаючи про похід Сулими, і тільки вартові чатували по баштах, перегукуючись поміж себе, щоб легше змагатися з дрімотою.

За темрявою ночі та через гомін порогу вартові не бачили й не чули, що запорожці вже облягли Кодак з усіх боків і підступають під самі окопи.

Без гомону, без галасу, то дряпаються на скелі, то припадаючи до землі, наближались козаки до окопів з боку Дніпра й з боку байраку: з поля ж Сулима тільки оддалеки поставив три сотні вершників, щоб переймати втікачів.

Чують польські вартові, що за окопами почали пугукати сичі таї дивуються, звідкіля їх така сила налетіла, а того й не гадають, що то не сичі, а гасло од Сулими, щоб починати штурм, і те гасло передавалося од куріня до куріня навкруг окопів.

Враз по тому гаслові полетіли в рівчаки вязки хмизу, і кожний курінь почав накидати собі через рівчак греблю, щоб нею перейти до валу. Тільки тепер зрозуміли вартові, що за окопами робиться щось непевне, а що саме — того за темрявою вони не бачили, і поки вибухнув з польського боку перший постріл, козаки вже накидали собі греблі й бурхливими потоками посунули на шанці.

Тепер запорожці вже не мали рації таїтися, і враз навкруги Кодака збилася буча. Дехто з козаків стріляв у вартових, другі тягли до стін драбини, щоб лізти через засіки, треті рубали ті засіки сокирами, а подекуди намагалися підпалити їх, розпалюючи хмиз.

Збився гомін і в середині Кодаку. Прокинувся полковник, посхоплювалися й жовніри, але поки всі з несподіванки прочуняли та вбралися й узброїлися, козаки вже лізли через стіни, а подекуди вже й підрубали засіки сокирами та поробили собі пролази.

Маріонові не пощастило впорядкувати свій полк і він похапцем посилав на окопи жовнірів купками, хто скоріше узброївся . . . Та вже не допомоглося, бо Сулима з двома курінями вже вдерся в фортецю з північного боку, а з півдня вже лізли запорожці, що прибули з Бурляєм. Почався смертельний бій. Поляки зрозуміли, що їм нема куди рятуватися, і билися завзято, але ще завзятіше билися козаки. Скоро в Кодаку запалали засіки й будинки, зайнялися башти по стінах, і велике полум'я освітило криваву боротьбу братніх народів, що не вміли порозумітися й жити в згоді.

Високо, до самих хмар, сягало сяйво полум'я. Видно було його й у Самарі за великими лісами, і по степах, понад Сурою та Базавлуком, і навіть з далекої Хортиці; у хвилях же Кодацького порогу воно одбивалося то щирим золотом, то гарячою кров'ю. Пополохалося сяйва пожежі птаство по гаях і завили байраками вовки-сіроманці . . . А брати різалися уперто, завзято . . .

Гинули один по одному польські хорунжі, осавули й інша військова старшина. Щохвилини меншало й жовнірів, козаки ж усе перебували та перебували . . . Нарешті поляки зрозуміли, що змагання їхні марні, і попросили милосердя.

Коли гомін бойовища почав стихати, до Сулими привели полковника Маріона.

— Гетьмане! — спитали козаки: що чинити з цим бранцем?

Сулима глянув на полковника-чужинця суворо:

— Волю нашу помагав гнобити, а вмерти по лицарському й не спромігся? Розстріляти!

Гетьман махнув рукою, і нещасного чужинця повели на страту.

— А тепер, панове брати, — сказав згодом Сулима козакам, — руйнуйте й паліть у Кодаку все до щенту,

щоб біля наших рідних порогів і згадки не лишилося про поляків!

Козаки щиро викопали наказ гетьмана і не лишили в Кодаку жадного будинку й жадного кряжу з засіки. Зійшло сонце й освітило руїни Кодаку та купи трупу. Тільки й лишилися од нього ваги та ривчаки, такі великі, що їх не знищили навіть століття.

Упоравшись з Кодаком і діждавши з Січі ще три тисячі товариства, Сулима через два тижні підняв своє військо до походу.

Коли отамани вишикували свої куріні на степу за брамою, Сулима з булавою в руці виїхав поперед війська й звернувся до запорожців з словом.

— Панове товариство, славне військо запорожське! Прийшов час, щоб визволити нам рідну неньку Україну з лядської неволі, а православну віру од загибелі. Рушаймо ж на Україну й будемо битися на смерть з нашими гнобителями.

З тим Гетьман повернув коня на північ, махнув булавою і полки рушили в похід, лишивши позад себе порожню руїну Кодаку. Ні одна жива душа не провозжала запорожців, тільки Кодацький поріг так голосно під ту добу гудів і бренив, неначе вигукував у слід козакам славу.

Коли до Конецьпольського дійшла звістка про те, що Сулима зруйнував Кодак і йде з запорожцями на Україну, він страшенно розпалився, і найбільше через те, що на всю Польщу він похвалявся і королеві доводиг, що Кодак — фортеця неборима. Зруйнування Кодаку було йому особистою образою, бо збудування його було ділом його рук, і він завзявся звести з світу запеклого козацького гетьмана.

Маючи під рукою добре польське військо і шість тисяч реєстрових козаків, що саме тільки повернулися зза Німану після війни з Шведами, коронний гетьман рушив з тим військом назустріч запорожцям. Сулима ж до того часу щасливо добув Чигирин, Черкаси та Корсунь, повиганяв звідусюди поляків і зібрав уже до

себе чимало козакі-виписчиків із всякої голоти з усіх кутків України.

Конецьпольський перестрів козацьке військо за Корсунем, але не наважувався зчепитися з ним, бо знав запорожське завзяття. Сулима ж теж не поспішав битися, бо в нього було ще менше війська, ніж у Конецьпольського, і йому було корисно прогаяти якийсь час, бо до нього щодня підходили нові ватаги повстанців.

Коронний гетьман зрозумів, що становище його гіршав, і надумав узяти Сулиму зрадою. Знаючи, що реєстрові козаки сподівалися собі од короля подяки за вірну службу під час шведського походу, він зібрав до себе старших з реєстрових козаків, почав їх улещувати, вихваляв їх вірність королеві й нахвалявся, що неодмінно дійде до короля й добуде реєстровим козакам більші права і навіть побільшення козацького реєстру, аби тільки вони зрадою взяли Сулиму й привели до нього.

— Нащо нам проливати кров свою й запорожську? — говорив він. — А вам нащо бити своїх братів? Всього заколоту призводник Сулима: його треба взяти з козацького табору, і все його військо зараз же розійдеться по хатах. То ж усе наволоч, хлопи... Тільки ви, реєстровики, певні козаки, і як зробите мені цю службу, то, не проливаючи крові, добудете собі великі права, а дітям вашим кращу долю.

Козацька старшина вагалася: бити своїх братів нікому не хотілося, перейти ж на бік Сулими було боязно, бо поляки зразу поруйнували б їхні хати й поодбирали б ґрунти. Принада ж побільшити козацький реєстр, придбати нові права була дуже велика, і в очах трохи споляченої козацької старшини виправдувала навіть зраду. Були й такі поміж старшиною, що сперечалися, кажучи, що такого славного лицаря, як Сулима, гріх і сором губити; та таких голосів було менше, і вони змогли обстояти тільки за те, щоб коронний гетьман привселюдно дав обіцянку, що Сулимі не буде од поляків ніякої кари, і як тільки запорожці розійдуться, то його буде випущено на волю.

Конецьпольський урочисто дав присягу, що й волос не спаде з голови Сулими, бо він і сам, мовляв, шанує такого великого воюка й оборонця святого хреста.

Тоді дехто з козацької старшини, а між ними й Ілляша та Барабан, пішли до запорожського табору й упевнили Сулиму, що реєстрові козаки, як і під час повстання Тараса Трясила, хочуть перейти на бік запорожців.

Сулима дуже зрадів, цілувався з реєстровими та просив скоріше переходити з козаками до його табору, щоб тоді разом ударити на поляків.

Другого дня всі шість тисяч реєстрових козаків увійшли в табор запорожців, гадаючи, що вони справді стають з запорожцями до спілки; старші ж реєстровики робили своє діло. Вони ввечері пили та їли разом з Сулимою, а вночі, коли той уже спав, заткнули йому рота, звязали руки й одвезли до Конецьпольського, а той зразу ж, під великою вартою, вирядив його до Варшави.

Кинулися ранком запорожці гетьмана, аж нема його. Поки довідалися, що сталося, минуло пів дня, і Сулима був уже далеко. Хотіли запорожці битися з реєстровими козаками за їхню зраду, але ті ні в чому не були винні, старшина ж їхня, зробивши своє діло, не вернулася більше до запорожського табору.

Довго держали поляки славного запорожського гетьмана у Варшавській вязниці. Королеві шкода було карати його смертю, як засудив сейм, бо в ті часи боротьби християнських народів з бусурманами, Сулима був красою і славою цієї боротьби; проте польське панство вимагало у короля смерти козацькому гетьманові за те, що через нього повстанці селяне поруйнували їхні маєтки, і нарешті король мусів скоритися панам.

Одного ранку привели звязаного козацького гетьмана в Старе Місто Варшави на майдан. Там, на високому помості, побачив він ката з великою сокирою в руці й зрозумів, що має статись.

Не страхався смерті славний козак, але нудьга, мов гадюка, обмотала йому серце і ссала з нього кров . . . нудьга того, що гине він не в бою з ворогами, а через зраду своїх братів од руки ката.

Та зласкавилася доля до славного лицаря в останній час і не дала йому вмерти з одчаєм у серці: вона послала йому надію, що розбрат між українцями й зрада минеться і між ними запанує єднання. З такою надією він гордо підвів своє чоло й сказав до натовпу панів:

— Прощайте, панове, та сподівайтеся лиха, бо моя кров вам дурно не минеться!

Високо підкинув кат угору свою блискучу сокиру, і покотилася голова славного сина України додолю.

Почувши про страту Сулими, вдарилися руками об поли ті, що продали свого гетьмана, як Христа продав Іуда... Одурих їх Конецьпольський, сказавши, що й волос не впаде з голови Сулими, одурих він їх, обіцяючи їм права та ласку короля: нічого не придбали вони за свою зраду. Кров же Сулими справді не минулася полякам дурно: поміж реєстровими козаками почалося велике ремствування на польську неправду та утиски, і через дванадцять років, на початку повстання Хмельницького, усі козаки — і запорожські й реєстрові — одностайно стали за права й волю свого народу.

Плакали й тужили запорожці, вертаючись з України човнами повз Кодацький поріг без того, з ким незадовго перед тим з такою славою руйнували Кодак, а разом з козаками тужив і голосив поріг Кодацький, сумуючи, як і тепер, про розбрат поміж дітьми України.

Не один ще раз після того Кодацька фортеця переходила з рук до рук, не один ще раз Кодацькі скелі вмивалися гарячою кров'ю, аж поки нарешті зникло тут усе: і вибухи гармат, і гомін бойовища, і пісні волі... і лишився тільки один живий свідок давніх подій — поріг Кодацький, що й досі тужить за дітьми волі та співає про минуле...

УКРАЇНСЬКІ БАТЬКИ ЗАКУПІТЬ СВО-
ЇМ ДІТЯМ ТАКІ К А З К И.....:

1. Вільшенко: ШВЕЦЬ КОПИТКО, іл. .25
  2. Буш В.: СПІВОМОВКИ, 4 казки іл. .50
  3. Коковський: СЛІДАМИ ПРЕДКІВ, іл. 50
  4. Франко: КОЛИ ЗВІРІ ГОВОРИЛИ \$1.-
  5. "- : АБУ КАСИМОВІ КАПЦІ, іл 1.-
  6. "- : ОПОВІДАННЯ | 5 | оповід. 1.-
  7. Яврр. : КАЗКА ДІТЯМ НЕВЕЛИЧКА. .35
  8. Шкрумеляк: ДРЗА - МУРЗА, іл іл ст. 50
  9. Ігорків: СЕРДЕЧНИЙ ВІНОЧОК, \$1.25
  10. Чайковський: ЗА СЕСТРОЮ, оп 1.-
  11. Стороженко: МАРКО ПРОКЛЯТИЙ \$1.-
  12. Основяненко: МАРУСЯ і ПЕРЕКОТИ-
ПОЛЕ | вибрані твори | \$1.50
  13. Гасякова: В ДЕНЬ МАТЕРІ, з нот. 50
  14. Перелславець: КНЯЖА СЛАВА, іл. 1-
  15. Костюшко: ОТЧЕНАШ в малюнках .20
- ДЛЯ С Т А Р Ш И Х м а м о :

- Др Микитин: ШТУКА ЖИТТЯ | БОН-ТОН | 50
17. Шкрумеляк: ЧОТА КРИЛАТИХ, \$2.-
  18. Чарторийський: ВІД СЯНУ ПО
КРИМ | іл. спомини..... \$1.50
  19. Др Сидор: ШЛЯХ ДО ГОРОДЕЛЬСЬКОЇ
УНІІ | наукова праця | \$2.-
  20. Др Ю. Липа: РОЗПОДІЛ РОСІЇ, \$1.75
  21. Др Стефанів: СУЧАСНИЙ ЛЬВІВ 1.75
  22. Др Ю. Липа: ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ,
Дуже цінна книжка, іл \$2.-

Замовлення і належність шліть до:

Книгарні:
"HOWERLA," 41 E. 7th Street, New York 3, N. Y.